

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В УГОРЩИНІ (КІНЕЦЬ 1950-Х – 1960-І РОКИ)

Іванна Скиба

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: ivanna.skyba@uzhnu.edu.ua<https://orcid.org/0000-0001-7967-163X>

Стаття присвячена характеристиці економічних реформ в Угорській Народній Республіці, проведених наприкінці 1950-х у 1960-х роках представниками реформаторського крила Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП) під керівництвом Я. Кадара. Зокрема, відзначено, що найбільшим досягненням правлячого комуністичного режиму була економічна реформа, головні положення якої вступили в дію 1 січня 1968 р., отримавши назву Новий економічний механізм. Реформа передбачала перехід від централізованої директивно-планової системи до індикативної, тобто паралельно з діючою соціалістичною плановою економікою впроваджувалися елементи ринкових відносин. У дослідженні зауважено, що ліберальні перетворення в Угорщині стали результатом проведення Я. Кадаром політики консолідації та суспільної злагоди після революції 1956 р., і їх метою було насамперед зростання добробуту населення. У розробці важливих реформ брали активну участь як найкращі економісти Угорщини, так і політичні діячі під головуванням секретаря ЦК УСРП Р. Нерша (Rezső Nyers), прем'єр-міністра Є. Фока (Jenő Fock), віце-прем'єра Л. Фегера (Lajos Fehér). Підкреслено, що економічні реформи в Угорській Народній Республіці привносили такі зміни як: скасовувалися обов'язкові планові завдання, з'явилися матеріальні стимули, змінилася практика ціноутворення, відбулася лібералізація сільського господарства, зародилося дрібне виробництво при одночасному функціонуванні великих кооперативних господарств. На основі опрацьованого наукового матеріалу підсумовано, що найбільші успіхи були в сільському господарстві. Проте після подій в Чехословаччині у 1968 р. реформування економіки в Угорщині, що руйнувало систему директивного управління, викликало невдоволення як серед комуністичних лідерів країн соціалістичного табору, так і в Кремлі. Також було чимало противників реформ і в Політбюро ЦК УСРП та в партійно-державному апараті, що, зрештою, призвело до згорання Нового економічного механізму у 1972 – 1973 рр. Авторка на основі аналізу фахових вітчизняних та зарубіжних видань відзначає, що досліджувана проблема є недостатньо вивченою в сучасній українській історичній науці.

Keywords: економічні реформи, Новий економічний механізм, Угорщина, УСРП.

Постановка проблеми. Після XX з'їзду КПРС Угорська Народна Республіка першою серед країн-сателітів СРСР відійшла від сталінської моделі соціалістичної економіки, послабивши планово-директивні методи управління. Це було зумовлено подіями 1956 р., у результаті яких до влади прийшли комуністи на чолі з Я. Кадаром та очолюваною ним Угорською соціалістичною робітничою партією (далі – УСРП). Незважаючи на жорсткий прихід до влади, Я. Кадар став популярним політиком і видатним державним діячем. На завершених політичних кар'єри він визнав, що 1956 р. був трагічним для угорців, тому вся його діяльність впродовж 25 років стала «даниною» 1956 року [Кенде, 1984, с. 124; Скиба, 2021, с. 106]. Угорський лідер послідовно будував таку політичну та соціально-економічну систему, головним стрижнем якої була суспільна згода та зростання добробуту населення. Результатом суспільної злагоди стали економічні перетворення, що почалися наприкінці 1950-х рр., а найбільшим досягненням Я. Кадара була реформа 1968 р., яка отримала назву Новий економічний механізм. Його постулати – самотужки партія нічого не створить, для формування нового суспільства необхідна національна згуртованість, потрібно мати клапани в політичному механізмі для зняття надмірної напруги, варто вводити елементи ринкової економіки і зменшити сферу директивного планування – склали основу угорської концепції «соціалізму з людським обличчям». [Мусатов, 2016, с. 31].

Економічні нововведення впроваджувалися в Угор-

щині найактивніше з-поміж усіх країн-членів Ради Економічної Взаємодопомоги (далі – РЕВ), а кадарівську соціально-економічну модель назвали «гуляш-соціалізмом» – за назвою м'ясної національної страви [Підлуцький]. Незважаючи на те, що реформи в Угорській Народній Республіці були непослідовними, вони допомогли запустити механізм оновлення планової економіки, що, зрештою, полегшило суспільно-політичну трансформацію та економічні зміни наприкінці 80-х років ХХ ст.

Зауважимо, що проблема впровадження економічних реформ в Угорщині наприкінці 1950-х у 1960-х роках потребує ґрунтовнішого аналізу у сучасній українській історіографії, на відміну від угорської та російської. Власне, нестача спеціальних досліджень і визначає актуальність даної наукової розвідки.

Аналіз досліджень. Насамперед відзначимо угорську історіографію, яка всебічно й ґрунтовно досліджує один з найважливіших та найсуперечливіших періодів історії Угорщини – епоху Кадара або кадаризм як систему політичних прийомів та технологій. Саме такою термінологією послуговується угорська історична наука при характеристиці комуністичного режиму під пильним керівництвом Я. Кадара (1956 – 1988 рр.). Багаторічний біограф угорського лідера Т. Гусар [Huszár, 2003], а також інші дослідники – Р. Товкеш [Tóké, 1998], Т. Беренд [Berend, 2018; Berend, 1988], Янош М. Райнер [Rajner, 2010], М. Поп [Pap, 2015], П. Кенде [Кенде, 1984, с. 112–127] – поді-

ляють епоху Кадара на три-чотири періоди, відзначають, що класичний кадаризм припадає на 60-ті роки ХХ ст., а це – саме той час, коли активно напружувалися економічні реформи. Оскільки реформи проводилися у сфері економіки, логічно, що вони стали об'єктом дослідження як серед науковців-економістів, так і науковців-істориків. Вагомий внесок у вивчення економічних процесів у країнах соціалістичного табору зробив видатний угорський економіст Я. Корнаї [Kornai, 1993]. У праці «Антирівновага», яка принесла йому всесвітню славу, він приділив велику увагу доленосній реформі 1968 р. з децентралізації угорської економіки [Kornai, 1971]. Ця реформа, на його думку, була найбільшим кроком у бік економічної лібералізації. Я. Корнаї був переконаний, що соціалістична економіка не піддається реформуванню, вказував на очевидні переваги ринкової економіки над плановою, приватної над державною, капіталістичної над соціалістичною. Новий економічний механізм 1968 р. в Угорщині він порівнював з реформами, що проводилися в СРСР у 1985 – 1991 рр. [Kornai, 1993, old. 28–29].

Відомим політичним діячем, міністром фінансів, одним із авторів Нового економічного механізму був Р. Нерш (Rezső Nyers) [Nyers, 1968, 397 old.; Nyers, 2001, old. 133–135]. У своїх працях він відзначав період 1968 – 1972 рр. як золотий вік угорських реформ. За свою реформаторську діяльність та непохитну позицію щодо подальшого проведення реформ був звільнений з посади під тиском консервативних сил як всередині Угорщини, так і за її межами.

Серед дослідників-істориків варто виокремити ґрунтовні праці Яноша М. Райнера [Rajner, 2010], Я. Верєбича [Verebics, 2018, old. 1737–1748], Б. Вербасі [Verbászi, 2004, old. 111–121], Ж. Горболака [Horbolák, 2017], Т. Беренда [Berend, 1988] та інших. Зауважимо, що вся угорська історіографія детально вивчає хід проведення реформи, вказуючи на особисту роль Я. Кадара у цьому процесі. Чималу увагу угорські дослідники приділяють позиції Радянського Союзу щодо впровадження реформ. Зокрема, відзначають, що ставлення радянського керівництва змінилося з лояльного до різко негативного після подій у Чехословаччині у 1968 р. Угорська історіографія сходиться на думці, що найкращі результати реформа дала у сільському господарстві.

Що стосується сучасної української історіографії, то серед великої кількості матеріалів з історії Центрально-Східної Європи новітньої доби відзначимо праці науковців, які безпосередньо стосуються періоду кадаризму, зокрема – це науковий доробок М. Юнгера [Юнгер, 2018], С. Кіш [Кіш, 1998, 199 с.], Г. Шманька [Шманько, Кіш, 1998, с. 146–150]. Об'єктом їх дослідження є суспільно-політичний розвиток Угорщини, починаючи з другої половини 60-х років ХХ ст. і завершуючи трансформаційними процесами наприкінці 1980-х років. Незважаючи на це, роботи слугують вагомим орієнтиром у вивченні комуністичного періоду в історії угорської держави, відомого як епоха Кадара.

Історію Угорської Народної Республіки детально досліджують сучасні російські вчені. Сферою їх інтересів є як політичний, так й економічний та культурний розвиток країни. Чималу увагу російські історики

та економісти приділяють реформуванню економіки у 1960-х роках, фокусуючись на позиції Радянського Союзу щодо її проведення. Якщо радянські дослідники були надто заідеологізовані у висвітленні економічних перетворень у країнах соціалістичного табору після 1945 р., то сучасні російські науковці намагаються об'єктивніше підходити до аналізу цих процесів. Свої праці історії Угорщини присвятили відомі вчені – Б. Желіцкі [Желицки, 2000, с. 53–71; Желицки, 2017], А. Стикалін [Стыкалин], О. Волотов [Волотов], Т. Джалилов, Н. Пивоваров [Джалилов, Пивоваров, 2021, с. 176–193], дипломат – В. Мусатов [Мусатов, 2016, с. 24–40].

Постановка цілей. Метою статті є аналіз процесу напружування та проведення економічних реформ в Угорській Народній Республіці наприкінці 50-х у 60-х роках ХХ ст. На основі фахової історіографії прагнемо показати, наскільки важливим та сміливим був новаторський підхід комуністичної влади Угорщини щодо вирішення економічних проблем у країні, та з якими труднощами зіткнулися реформатори на шляху втілення ліберальної моделі економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. У другій половині 50-х років ХХ ст. в Угорщині розпочався відхід від сталінської моделі соціалістичної економіки, незважаючи на те, що взимку 1956–1957 рр. партійне керівництво відхилило проєкт економічних перетворень, підготований професором І. Варгою (István Varga) [Кенде, 1984, с. 116]. З 1957 р. почала діяти пом'якшена директивно-планова система, яка скорочувала кількість обов'язкових для виконання кожним підприємством показників, а також регулювала середню заробітну плату. Відповідно, була проведена її реорганізація центральних органів управління: частина міністерств зазнала укрупнення. На державних підприємствах була введена система, згідно з якою рівень особистих доходів робітників залежав від прибутків, які отримували ці підприємства. У сільському господарстві обов'язкові поставки були замінені вільною закупівлею сільськогосподарських товарів. Угорська влада визнала право селян на вільний вихід із колгоспів, а після цього вони добровільно об'єднувалися у кооперативи. Містянам дали можливість придбати земельні ділянки під сади та дачі. Приватний сектор Угорщини насамперед вирощував і переробляв фрукти. Це була продумана стратегія, адже країна мала сприятливі умови для сільського господарства [Verebics, 2018, old. 1739–1740]. Право володіння невеликими господарствами порушила насильницька колективізація 1959–1961 рр., але незабаром воно було відновлено й поступово розширювалося. Симбіоз колективних та приватних форм власності утворив так зване угорське сільськогосподарське чудо [Varga, 2018, old. 68].

Реформи 1960-х років здійснювалися важко, непослідовно: частково через свою новизну, частково через опір консервативних сил. Власне, і сам Я. Кадар діяв скоріше шляхом спроб і помилок. Загалом, він розумів необхідність змін, шукав нові підходи до раціонального управління економікою. Унаслідок цього, угорці одними з перших відмовилися від жорстких директив центру, зробили ставку на формування та реалізацію планів самими підприємствами. Так

само вони підходили до ціноутворення: контролювали лише частину цін, особливо на продовольство, і поступово запроваджували договірні. Поступовість переходу до ринкових відносин допомагала угорському населенню адаптуватися до змін, а окремим підприємствам – виробляти хорошу продукцію, проте в суто економічному плані вона породжувала очевидні недоліки, через які економіка загалом працювала мало-ефективно. Основною проблемою залишалася реформована лише наполовину система ціноутворення. Усі кроки з лібералізації економіки постійно викликали безліч питань у радянського керівництва. Я. Кадар це добре розумів і діяв обережно, щоб уникнути гострої критики з його боку. Він наполегливо пояснював, чому угорці змушені прискорити економічні процеси, послабити централізацію, дати більше самостійності трудовим колективам та вийти на необхідні зв'язки із Заходом. У Європі, зі свого боку, зрозуміли, що Я. Кадар є політиком нової формації, тому співпрацювали з ним, запрошували до себе. У 1967 р. Угорська Народна Республіка вела переговори про вступ до МВФ та Всесвітнього банку, але на цю ініціативу брежнєвське керівництво не дало згоди [Желицки, 2006, с. 157].

На думку Я. Кадара, йому в маленькій країні легше було проводити експерименти, результати яких могли стати в нагоді і в СРСР. Відоме його висловлювання у розмові з італійським журналістом про те, що Радянський Союз продовжив шлях до соціалізму як ведмідь. В Угорщині так робити не можна, тут потрібно використовувати більш делікатні методи [Мусатов, 2016, с. 31].

Серед усіх країн Центрально-Східної Європи саме в Угорщині був найменший дефіцит товарів. У ході реформ угорській владі вдалося знайти прийнятну форму поєднання централізованого планування та ринку, забезпечити гнучкість цін, установити зв'язок між внутрішнім та зовнішнім ринками, посилити економічну співпрацю держави із Заходом, розпочати створення спільних підприємств за участю іноземного капіталу. Також було дозволено дрібне приватне підприємництво. Істотно зросла роль грошей у житті населення, з'явилися стимули для того, щоб їх заробляти, оскільки приватне житлове будівництво та імпорт легкових автомобілів пішли вгору, налагодився закордонний туризм тощо [Berend, 2018, 42, 72 old.].

На початку 60-х років ХХ ст. значні організаційні зміни відбулися в промисловості Угорщини, у ході яких задля концентрації та спеціалізації виробництва, об'єднувалися багато підприємств, що були пов'язані між собою вертикальним циклом виробництва. Таким чином, уже до початку економічної реформи 1968 р. методи та форми керівництва економікою мали на меті розширити самостійність промислових підприємств. Усі ці заходи були офіційно розпочаті в січні 1968 р. Відповідальність за їх проведення Я. Кадар узяв на себе. У нього не було економічної освіти, але він всіляко сприяв спеціалістам, які працювали над ними [Nyers, 2001, old. 135]. У розробці реформ брали участь кращі економісти та політичні діячі Угорщини, зокрема: Р. Нерш (Rezső Nyers), Є. Фок (Jenő Fock), Л. Фегер (Lajos Fehér), М. Аїтої (Miklós Ajtai), Ф. Ердеї (Ferenc Erdei), І. Сабо (István Szabó) [Скиба,

2019, с. 26]. Загалом, над реформами працювали 12 комісій, до яких входили близько 200 спеціалістів [Verbászi, 2004, old. 113]. Вони проаналізували спроби реформування економічних систем в СРСР, Югославії, Польщі, Чехословаччині й Німецькій Демократичній Республіці. Перші проекти реформи були підготовані вже у 1961 – 1963 рр., а 21 липня 1964 р. ЦК УСРП вирішив, що необхідно здійснити всебічний аналіз системи економічного управління. 10 грудня 1964 р. на черговому засіданні ЦК УСРП було прийнято рішення про необхідність проведення реформ [Скиба, 2019, с. 26; Magyar Országos Levéltár, 1988, old. 16, 18], згодом створили спеціальні комісії, які мали проаналізувати ситуацію, що склалася в економіці. На основі їх висновків до жовтня 1965 р. розробили та затвердили концепцію реформи, батьком якої прийнято вважати секретаря ЦК УСРП Р. Нерша (Rezső Nyers). Остаточне рішення щодо її проведення було ухвалено у травні 1966 р. [Nyers, 1968, old. 100, 108]. Період 1964 – 1968 рр. був часом, коли проект економічних змін також активно розроблявся і в СРСР, зокрема «косигінської реформи» [Волотов]. На цьому етапі реформа в Угорщині посіла чи не головне місце в радянсько-угорських відносинах. Ставлення Москви до неї було різним: одні з пересторогою оцінювали її як відхід від загальноприйнятих базових принципів радянського типу соціалізму, інші сумнівалися у впровадженні реформи, треті, навпаки, оголосили взірцем для наслідування. Суперечки особливо загострилися після того, як у 1968 р. празькі реформатори також взялися за нововведення, які вийшли за рамки економіки [Желицки, 2006, с. 156].

Реалізація Нового економічного механізму в Угорщині розпочалася 1 січня 1968 р., але вже 30 вересня 1968 р. комісія при ЦК УСРП під керівництвом Р. Нерша (Rezső Nyers) затвердила документ «Завдання подальшого розвитку системи управління економікою», у якому було окреслено новий етап економічної реформи [Джалилов, Пивоваров, 2021, с. 180]. Відповідно до вересневого рішення, скасовувалася практика централізованого розподілу продукції. Тепер усе ґрунтувалося на безпосередніх зв'язках між виробниками, споживачами, підприємствами оптової торгівлі та зовнішньоторговельними організаціями. Унаслідок реформи 1968 р. суттєво змінилися методи економічного планування та управління. Серйозних змін набули річні плани. Вони, хоч і склалися в межах п'ятирічних показників, проте зберігали широкий простір взаємодії з ринком. Фактично, директивне планування в Угорщині змінилося на більш ліберальне – індикативне. Одночасно було запущено реформу ціноутворення, яка позначила перехід від державної системи цін до гнучкого механізму, що враховував умови ринку. Головне завдання реформи цін полягало в забезпеченні тіснішого зв'язку між внутрішніми та зовнішніми цінами, а саме: продукція, що імпортувалася, реалізовувалася на внутрішньому ринку за тією ціною, за якою вона була закуплена на зовнішньому ринку. При цьому підприємства, які виробляли продукцію на експорт, виходили з тих цін, які вони могли отримати на зовнішньому ринку. Чимало товарів продавалися відповідно до ринкового механізму ціноутворення. Найрезультативнішою реформа була в сіль-

ському господарстві. Зокрема, самостійно розвивалися виробничі кооперативи, відбувся розквіт присадибних господарств, збільшувалися об'єми місцевих промислів та переробки продуктів [Rajner, 2010, old. 44].

Реформи залишили у минулому тотальний держплан, надали підприємствам можливість конкурувати. У 1967 р. було прийнято закон про землеволодіння та землекористування, покликаний регулювати діяльність виробничих кооперативів. Узаконювалася нова форма власності на землю – кооперативна. Кооперативи отримали право набувати у власність землі, що знаходилися в їхньому користуванні, але юридично належали приватним особам, членам кооперативів або державі. У 1960-ті роки продукція присадибних ділянок складала близько 23% всієї продукції сільського господарства Угорщини [Pap, 2015, old. 66; Varga, 2018, old. 70].

Результати угорської економічної реформи були неоднозначними. В країні вдалося досягти прискороного зростання національного доходу, також зросли доходи на душу населення, підвищилася продуктивність праці. Було розширено асортимент споживчих товарів, а промисловість пристосувалася до потреб ринку насамперед у легкій та харчовій промисловості. Водночас основне завдання реформи – інтенсифікувати економіку Угорщини – вирішити не вдалося. Крім того, у результаті децентралізації управління та ширшого використання товарно-грошових відносин, скасування директивного адресного планування, запровадження вільного ціноутворення, централізоване планує керівництво економікою країни виявилось ослабленим. Наслідком цього став хронічний дефіцит державного бюджету, диспропорція між виробництвом та розподілом національного доходу, зростання заборгованості Угорщини країнам Західної Європи. Систематичним явищем стало підвищення цін та незбалансованість доходів різних верств суспільства. У результаті, доходи робітників великої державної промисловості були нижчими за доходи інших верств населення [Verebics, 2018, old. 1745]. Усі ці проблеми особливо загострилися до кінця 1972 р. і вимагали якнайшвидшого вирішення. Крім того, у зв'язку з подіями в Чехословаччині у 1968 р., прихильники реформ змушені були постійно доводити, що вона не порушує принципів соціалізму, зачіпає лише механізм управління та планування, а не соціалістичні виробничі відносини.

У листопаді 1970 р. на X з'їзд УСРП було схвалено діяльність нових економічних комісій [Horbolák, 2017, old. 121–122]. Наголошувалося, що суттю економічних реформ є органічний зв'язок централізованого планового управління народним господарством з активною роллю товарно-грошових відносин та ринку на основі соціалістичної власності на засоби виробництва [Джалилов, Пивоваров, 2021, с. 181].

Дослідники відзначають, що на результати економічних реформ в Угорщині радянське керівництво дивилося з помірним оптимізмом. Пропозиції Угорської Народної Республіки про запровадження елементів ринкової економіки в інших країнах РЕВ були відхилені. 13 лютого 1972 р. відбулася зустріч Л. Брежнєва та Я. Кадара в Завидові, на якій генера-

льний секретар ЦК КПРС висловив угорському лідеру своє невдоволення щодо економічної та соціальної політики в Угорщині. Обговорювалася й зміна складу Політбюро ЦК УСРП, до якого входили реформатори [Az MSZMP KB határozata a gazdaság reformjáról]. Після цієї зустрічі розпочалося згортання реформ за наполяганням Москви, а Р. Нерш (Rezső Nyers), Л. Фегер (Lajos Fehér), С. Фок (Jenő Fock) згодом були усунуті з посад [Скиба, 2019, с. 26]. Також у лютому 1972 р. Я. Кадар провів засідання Секретаріату ЦК УСРП, а пізніше – Політбюро ЦК УСРП, на яких проінформував про переговори з Л. Брежнєвим. Дискусія підтвердила, що в лавах УСРП були три різні підходи до оцінки економічної ситуації, представлені реформістами, центристами та лівими [Berend, 1988, old. 316]. Звісно, до згортання економічних реформ призвели як зовнішні, так і внутрішні чинники. Противниками реформ у складі Політбюро ЦК УСРП були З. Комочин (Zoltán Komócsin), Б. Біску (Béla Biszku), А. Пуллої (Árpád Pullai), проте вирішальну роль відіграв «радянський фактор», а точніше особиста позиція Л. Брежнєва [Berend, 2018, old. 42]. Щоб уникнути внутрішньої критики за зростання зовнішньої заборгованості, Я. Кадар направив радянському генсеку лист із проханням надати Угорщині допомогу – прийняти більше товарів традиційного угорського експорту, виділити більше сировини та енергоносіїв, ніж це було погоджено при координації народногосподарських планів, погодитися на зниження навантаження у сфері оборонних витрат, відтермінувати погашення отриманих раніше кредитів на закупівлю радянської військової техніки. У березні 1972 р. ці проблеми було обговорено на переговорах у Москві двох голів урядів – О. Косигіна та С. Фока (Jenő Fock) [Волотов].

Незадоволений швидкістю згортання реформ, генеральний секретар КПРС, порушивши дипломатичний протокол, 27 листопада 1972 р. прибув на радянський військовий аеродром у м. Текел (Tököl). Керівництво УСРП та Я. Кадар були повідомлені про візит лише за кілька годин до вильоту радянського урядового літака з Москви. Л. Брежнєв особисто передав угорському лідеру ультиматум із вимогою призупинення економічних реформ та список із конкретними іменами політиків, яких слід усунути від державного й партійного керівництва. Я. Кадар нібито, прочитавши список, зазначив: «Одного імені все ще не вистачає – мого» [Elter].

У 1972 р. в Угорщині розпочалося поступове повернення до планової економіки та реванш неосталіністських сил в УСРП [Юнгер, 2018, с. 48]. Затвердити остаточне рішення про подальшу долю соціально-економічних перетворень мав призначений на листопад 1972 р. Пленум ЦК УСРП. Саме тому Я. Кадар зважився на відчайдушний крок: 23 травня 1972 р. він звернувся до ЦК УСРП із проханням про свою відставку з посади першого секретаря партії через досягнення пенсійного віку. Однак позачерговий пленум ЦК, що відбувся у червні, не погодився на це, оскільки країна потребувала його керівництва [Мусатов, 2016, с. 32]. Листопадовий Пленум ЦК УСРП 1972 р. прийняв рішення «Щодо результатів та недоліків періоду після X конгресу УСРП», спрямовані на пос-

тупове згортання економічної реформи та відновлення основ директивно-планової системи [Юнгер, 2018, с. 41]. Ним була створена Державна планова комісія при Раді міністрів Угорської Народної Республіки. Крім того, рекомендувалося посилити контроль за ціноутворенням, запровадити обмеження на доходи приватного сектору. Про результати пленуму Я. Кадар особисто прозвітував перед Л. Брежневим під час чергових переговорів у Москві, що відбулися 27–28 листопада 1972 р. Остаточне рішення про завершення реформ було прийнято на березневому пленумі ЦК УСРП у 1974 р. Це, зі свого боку, призвело до політичних відставок головних ідеологів та розробників нового економічного курсу Угорщини – секретаря ЦК УСРП Р. Нерша (Rezső Nyers), прем'єр-міністра Є. Фока (Jenő Fock), віце-прем'єра з аграрної політики Л. Фегера (Lajos Fehér) [Rajner, 2010, old. 24, 52–53; Pinkasz]. Противники реформ почали повернення економіки на повністю державні рейки, до централізованого планування. Приватну власність замінили на оренду державної власності. У 1973 р. розпочалася світова енергетична криза, різко зросли витрати підприємств на закупівлю нафти, тому держава змушена була дотувати тих виробників, які страждали від інфляції [Berend, 2018, old. 136]. В умовах нафтової кризи Радянський Союз також підняв ціни на нафту. В Угорщині наростали економічні труднощі, посилювався негативний вплив світової економіки.

Таким чином, відзначимо головні зміни, які відбулися в економіці Угорської Народної Республіки після запровадження Нового економічного механізму 1968 р.:

1) скасовано обов'язкові планові завдання, які центр визначав для підприємств. Через це централізоване матеріально-технічне постачання поступилося місцем оптової торгівлі. Формально соціалістичне планування збереглося, але реально воно перетворилося на індикативне;

2) з'явилися матеріальні стимули. Вигоду від роботи ринку отримав як держбюджет, що характерно для адміністративної економіки, так і виробник. Однак, розподіл прибутку залишався значною мірою індивідуальним, тобто підприємство, яке добре працювало, не було застраховано від того, що в перспективі в нього не заберуть до бюджету більшу частку доходу;

3) змінилася практика ціноутворення. Чимало підприємств самостійно встановлювали ціни на свою продукцію, проте в галузі роздрібних цін свобода виявилася мінімальною;

4) відбулася певна лібералізація сільського господарства та поява дрібного виробництва, одночасно продовжували існувати великі кооперативні господарства [Rajner, 2010, old. 42–43; Berend, 1988, old. 265–266]

З 1977 р. в Угорській Народній Республіці почав різко зростати зовнішній борг. Країна, яка імпортувала енергоносії, мала піти на корінний перегляд усієї цінової політики, що склалася. Зважаючи на ці фактори, з 1978 р. керівництво Угорщини намагалося обе-

режно повернутися на шлях реформ [Pap, 2015, old. 134], однак настільки сміливими і відверто проринковими вони вже не були. У 1978 – 1979 рр. з керівних посад було знято деяких відомих консерваторів, противників реформ, запроваджено нову систему ціноутворення, завдяки якій основні диспропорції вдалося усунути, а в 1981 р. – встановлено єдиний валютний курс. Нормалізація справ у фінансовій та зовнішньоекономічній сферах принесла свої плоди. У 1981 – 1984 рр. розмір зовнішнього боргу Угорщини не лише перестав збільшуватися, а й дещо скоротився [Verebics, 2018, old. 1746]. На лібералізацію всього механізму ціноутворення все ж таки не пішли, адже вважали за краще встановити складну систему, у якій поєднувалися би державні та договірні ціни. Ще одним важливим елементом перетворень на рубежі 1970 – 1980-х років стала легалізація приватного сектора економіки. До цього вже понад десять років у аграрній сфері функціонували підсобні господарства, створені ще реформою 1968 р. Після тривалого процесу обговорень, що відбувся в партійному ешелоні та в системі державного управління, з 1982 р. приватним підприємствам було дозволено функціонувати практично у всій угорській економіці за винятком таких галузей, як банківська діяльність та гірничодобувна промисловість [Verebics, 2018, old. 1747].

Висновки. Реформування планової економіки в Угорщині бере свій початок у 1957 р., коли відбулося скорочення обов'язкових для виконання кожним підприємством показників. У зв'язку з неефективністю централізованого планування, розпочалася децентралізація управління економіки, яка досягла найбільшого успіху із введенням у дію Нового економічного механізму в 1968 р. Проте неправильне тлумачення та сприйняття новаторських процесів консервативними політичними силами як у самій країні, так і за її межами, чинили опір зміні економічної моделі, зробили всі реформаторські ініціативи половинчастими. У 1972 – 1973 р. під безпосереднім контролем СРСР та особисто Л. Брежнева започатковано згортання ліберальних перетворень. Попри всі недоліки, реконструкція економіки в Угорській Народній Республіці була надзвичайно важливою, призвела до зростання економічних показників та добробуту населення, суттєво полегшила посткомуністичні трансформаційні зміни в країні на зламі 80-90-х років ХХ ст. Незважаючи на свою незавершеність, оскільки державний сектор і надалі домінував, економічні реформи в Угорщині були новацією, яка суперечила постулатам соціалістичної економіки. Крім того, дана модернізація виявилася найуспішнішою з-поміж усіх країн Ради Економічної Взаємодопомоги.

Відзначимо, що важливу роль у впровадженні реформ відіграв особистий фактор Я. Кадара, адже їх легітимізація повністю визначалася його діями. Безпосередню участь у розробці нових (ринкових) методів управління плановою економікою брали відомі угорські політичні діячі: Р. Нерш (Rezső Nyers), Є. Фок (Jenő Fock), Л. Фегер (Lajos Fehér) та багато інших.

Список використаних джерел

- Az MSZMP KB határozata a gazdaság reformjáról (1966. május), *Az 1968-as gazdasági reform* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/az-i-vilaglaborutol-a-ketpolusu-vilag-felbomlasaig/a-kadar-rendszer-gazdasaga/az-1968-as-gazdasagi-reform> (Last accessed: 10. 07. 2022).
- Berend, I., 1988. *A magyar gazdasági reform útja*, Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 447 old.
- Berend, I., 2018. *Naplementék (Történelmi korszakvázlatok)*, Debrecen: Éghajlat Könyvkiadó, 232 old.
- Elter, T. Brezsnjev Tökölre parancsolta Kádárt, hogy átadja ultimátumát. [Online]. Доступно: <https://www.origo.hu/tudomany/20171127-a-szovjet-partvezetes-nem-volt-hajlando-tovabb-turni-a-magyar-gazdasagi-reformkiserletet.html> (Last accessed: 22. 07. 2022).
- Horbolák, Zs., 2017. *Reform és visszarendeződés. A CSKP a magyar gazdasági reformokról 1968-tól a rendszerváltozásig*, Doktori értekezés, Győr, 180 old.
- Huszár, T., 2003. *Kádár. 2. Kötet*, Bp.: Kossuth Nyomda, 385 old.
- Kornai, J., 1971. *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszer elméleteiről és a kutatás feladatairól*, Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 439 old.
- Kornai, J., 1993. *A Szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*, Bp.: HVG Kiadó Rt., 674 old.
- Magyar Országos Levéltár, II. Kötet, 1963 – 1970*, 1988. Összeállította: Németh Jánosné, Bp., 474 old.
- Nyers, R., 1968. *Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja összes példány*, Bp.: Kossuth Könyvkiadó, 397 old.
- Nyers, R., 2001. *Kádár János és a reformok, Rubicon-Aquila*, Bp., old. 133–135.
- Pap, M., 2015. *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*, Bp., 173 old.
- Pinkasz, A. Nyers Rezső és a balliberális értelmiség. [Online]. Доступно: <https://merce.hu/2018/06/29/nyers-rezso-es-a-balliberális-ertelmiség/> (Last accessed: 22.07. 2022).
- Rajner, M., 2010. *A Kádár korszak. 1956 – 1989, Magyarország története. 22*, Romsics Ignác, Bp., 112 old.
- Tőkés, R., 1998. *A kialakult forradalom (Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalom utódlás, 1957 – 1990)*, Bp.: Kossuth Kiadó, 471 old.
- Varga, Zs., 2018. *Az Új Gazdasági mechanizmus elfeledett sikertörténete: a termelőszövetkezeti szektor, Betekintő*, 2, old. 68–78.
- Verbászi, B., 2004. *A rendszer tragédiája. Az 1968-os gazdasági, reform előzményei, beindítása és kudarca, Tudományos Közlemények 11*, szeptember, old. 111–121.
- Verebics, J., 2018. *Az 1968-as mechanizmusreform és gazdasági jogunk átalakulása, Magyar Tudomány 179*, №11, old. 1737–1748.
- Волотов, О. Опыт венгерских реформ. К 100-летию со дня рождения Яноша Кадара. [Online]. Доступно: <http://nauka.com/opyt-vengerskih-reform-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-yanosha-kadara> (дата звернення: 22. 07. 2022).
- Джалилов, Т., Пивоваров Н.Ю., 2021. Экономические реформы в Венгрии и Болгарии и реакция на них в СССР (конец 1950-х – первая половина 1970-х гг), *Известия Уральского федерального университета, Серия 2: Гуманитарные науки*, Т. 23, № 4, с. 176–193.
- Желицки, Б., 2006. *Кадаровский контекст советско-венгерских отношений (1957 – 1988), Россия и современный мир*, № 1, с. 147–162.
- Желицки, Б., 2017. *Венгрия новейших времен: Очерки политической истории 1944 – 1994 гг.*, Москва, 648 с.
- Кенде, П., 1984. «Нормализация» Венгрии после 1956 г., *Проблемы Восточной Европы. Документы в нашем архиве*, № 9–10, с. 112–127.
- Кіш, С., 1998. *Суспільно-політична трансформація в Угорщині. 1966 – 1990 рр.*: дис. канд. іст. наук: спец.: 07.00.02, Ужгородський національний університет, Ужгород, 199 с.
- Мусатов, В., 2016. Янош Кадар: триумф и трагедия. Размышления российского дипломата, *Россия и Венгрия на перекрестках европейской истории*, Выпуск 2, с. 24–40.
- Підлущкий, О. Янош Кадар: творець «гуляш-соціалізму». [Online]. Доступно: https://dt.ua/SOCIETY/yanosh_kadar_tvorets_gulyash-sotsializmu.html (дата звернення: 22. 07. 2022).
- Скиба, І., 2019. Економічна реформа 1968 року в Угорщині, *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*, Том VII: Ідентичність і свобода в освіті та науці, Конін–Ужгород–Бельско–Бала–Київ: Посвіт, с. 25–27.
- Скиба, І., 2021. Держава і протестантські церкви в Угорщині у 1948 – 1989 рр., *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія: Історія, Випуск 2(45), с. 103–109.
- Стыкалин, А. От Венгрии 1956-го к Венгрии 1989 года: метаморфозы исторической памяти нации. [Online]. Доступно: <https://polit.ru/article/2010/01/27/hungary/> (дата звернення: 17.08. 2022).
- Шманько, Г., Кіш, С., 1998. Передумови політичної трансформації в Угорщині, *Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи*, Ужгород: «Патент», с.146–150.
- Юнгер, М., 2018. *Антикомуністична опозиція в Угорщині (1968 – 1990 рр.)*: дис. канд. іст. наук: спец.: 07.00.02, Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Київ, 236 с.

References

- Az MSZMP KB határozata a gazdaság reformjáról (1966. május), *Az 1968-as gazdasági reform*. [Online]. Dostupno: <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/az-i-vilaglaborutol-a-ketpolusu-vilag-felbomlasaig/a-kadar-rendszer-gazdasaga/az-1968-as-gazdasagi-reform> (Last accessed: 10.07. 2022). (in Hungarian).
- Berend, I., 1988. *A magyar gazdasági reform útja*, Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 447 old. (in Hungarian).
- Berend, I., 2018. *Naplementék (Történelmi korszakvázlatok)*, Debrecen: Éghajlat Könyvkiadó, 232 old. (in Hungarian).
- Elter, T. Brezsnjev Tökölre parancsolta Kádárt, hogy átadja ultimátumát. [Online]. Dostupno: <https://www.origo.hu/tudomany/20171127-a-szovjet-partvezetes-nem-volt-hajlando-tovabb-turni-a-magyar-gazdasagi-reformkiserletet.html> (Last accessed: 22. 07. 2022). (in Hungarian).
- Horbolák, Zs., 2017. *Reform és visszarendeződés. A CSKP a magyar gazdasági reformokról 1968-tól a rendszerváltozásig*, Doktori értekezés, Győr, 180 old. (in Hungarian).
- Huszár, T., 2003. *Kádár. 2. Kötet*, Bp.: Kossuth Nyomda, 385 old. (Huszár, T., Kadar. 2. Volume). (in Hungarian).

- Kornai, J., 1971. Anti-equilibrium. A gazdasági rendszer elméleteiről és a kutatás feladatairól, Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 439 old. (in Hungarian).
- Kornai, J., 1993. A Szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan, Bp.: HVG Kiadó Rt., 674 old. (in Hungarian).
- Magyar Országos Levéltár, II. Kötet, 1963 – 1970, 1988. Összeállította: Németh Jánosné, Bp., 474 old. (in Hungarian).
- Nyers, R., 1968. Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja összes példány, Bp.: Kossuth Könyvkiadó, 397 old. (in Hungarian).
- Nyers, R., 2001. Kádár János és a reformok, *Rubicon-Aquila*, Bp., old. 133–135. (in Hungarian).
- Pap, M., 2015. Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban, Bp., 173 old. (in Hungarian).
- Pinkasz, A. Nyers Rezső és a balliberális értelmiség. [Online]. Dostupno: <https://merce.hu/2018/06/29/nyers-rezso-es-a-balliberális-ertelmiség/> (Last accessed: 22.07. 2022). (in Hungarian).
- Rajner, M., 2010. A Kádár korszak. 1956 – 1989, *Magyarország története*. 22, Romsics Ignác, Bp., 112 old. (in Hungarian).
- Tőkés, R., 1998. A kialakult forradalom (Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalom utódlás, 1957 – 1990), Bp.: Kossuth Kiadó, 471 old. (in Hungarian).
- Varga, Zs., 2018. Az Új Gazdasági mechanizmus elfeledett sikertörténete: a termelőszövetkezeti szektor, *Betekintő*, 2, old. 68–78. (in Hungarian).
- Verbászi, B., 2004. A rendszer tragédiája. Az 1968-os gazdasági, reform előzményei, beindítása és kudarca, *Tudományos Közlemények 11*, szeptember, old. 111–121. (in Hungarian).
- Verebics, J., 2018. Az 1968-as mechanizmusreform és gazdasági jogunk átalakulása, *Magyar Tudomány 179*, №11, old. 1737–1748. (in Hungarian).
- Volotov, O., 2013. Opyt vengerskih reform. K 100-letiju so dnja rozhdenija Janosha Kadara [The experience of the Hungarian reforms. To the 100th anniversary of the birth of Janos Kadar]. [Online]. Dostupno: <http://nauka.com/opyt-vengerskih-reform-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-yanosha-kadara>. (data zvernennja: 22.05. 2019). (in Russian).
- Dzhalilov, T., 2021. Pivovarov N.Ju. Jekonomicheskie reformy v Vengrii i Bolgarii i reakcija na nih v SSSR (konec 1950-h – pervak polovina 1970-h gg). [Economic reforms in Hungary and Bulgaria and the reaction to them in the USSR (late 1950s - first half of the 1970s)], *Izvestija Ural'skogo federal'nogo universiteta, Serija 2: Gumanitarnye nauki*, T. 23, № 4, s. 176–193. (in Russian).
- Zhelicki, B., 2006. Kadarovskij kontekst sovetsko-vengerskih otnoshenij (1957 – 1988) [Kadar's Context of Soviet-Hungarian Relations (1957–1988)], *Rossija i sovremennij mir*, №1. s. 147–162. (in Russian).
- Zhelicki, B., 2017. Vengrija novejsihh vremen: Ocherki politicheskoy istorii 1944 – 1994 gg. [Modern Hungary: Essays in Political History 1944 – 1994], Moskva, 648 s. (in Russian).
- Kende, P., 1984. «Normalizacija» Vengrii posle 1956 g., ["Normalization" of Hungary after 1956] *Problemy Vostochnoj Evropy. Dokumenty v nashem arhive*, № 9-10, s. 112–127. (in Russian).
- Kish, Ye., 1998. Suspil'no-politychna transformaciya v Ugorshhy'ni. 1966 – 1990 rr. [Socio-political transformation in Hungary. 1966-1990: thesis]: dy's. kand. ist. nauk: specz.: 07.00.02, Uzhgorod's'ky'j nacional'ny'j univ'ersytet, Uzhgorod, 199 s. (in Ukrainian).
- Musatov, V., 2016. Janosh Kadar: triumf i tragedija. Razmyshlenija rossijskogo diplomata, Rossija i Vengrija na perekrestkah evropejskoj istorii [Janosh Kadar: Triumph and Tragedy. Reflections of a Russian diplomat, Russia and Hungary at the crossroads of European history], *Vypusk 2, Stavropol'*, s. 24–40. (in Russian).
- Pidluczkyj, O., Yanosh Kadar: tvorecz «gulyash-socializmu». [Janosh Kadar: the creator of "goulash socialism"]. [Online]. Dostupno: https://dt.ua/SOCIETY/yanosh_kadar_tvorets_gulyash-sotsializmu.html/ (data zvernennja: 22. 07. 2022). (in Ukrainian).
- Skyba, I., 2019. Ekonomichna reforma 1968 roku v Ugorshhy'ni [Economic reform of 1968 in Hungary], *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy*, Tom VII: Identychnist i svoboda v osviti ta nauci, Konin–Uzhgorod–Byel'sko–Bala–Ky'yiv: Posvit, s. 25–27. (in Ukrainian).
- Skyba, I., 2021. Derzhava i protestantski cerkvy v Ugorshhy'ni u 1948 – 1989 rr. [The state and Protestant Churches in Hungary in 1948 – 1989], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History, Vypusk 2(45)*, s. 103–109. (in Ukrainian).
- Stykalin, A., Ot Vengrii 1956-go k Vengrii 1989 goda: metamorfozy istoricheskoy pamjati nacii. [From Hungary 1956 to Hungary 1989: The Metamorphosis of the Nation's Historical Memory]. [Online]. Dostupno: <http://magazines.russ.ru/nz/2009/6/st18-pr.html> (data zvernennja: 16.04. 2019). (in Russian).
- Shman'ko, G., Kish, Ye., 1998. Peredumovy politychnoy transformaciyi v Ugorshhy'ni [Prerequisites of political transformation in Hungary], *Doslidzhennya istoriyi social'no-ekonomichnogo rozvytku krayin Central'noyi ta Pivdenno-Sxidnoyi Yevropy: suchasnyj stan, problemy, perspektyvy*, Uzhgorod: «Patent», s.146–150. (in Ukrainian).
- Yunger, M., 2018. Antykomunistychna opozyciya v Ugorshhy'ni (1968 – 1990 rr.) [Anti-Communist Opposition in Hungary (1968-1990)]: dy's. kand. ist. nauk: specz.: 07.00.02, Nacional'na Akademiya Nauk Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny, Ky'yiv, 236 s. (in Ukrainian).

Ivanna Skyba

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries, SHEE «Uzhhorod Nationale University», Uzhhorod

ECONOMIC REFORMS IN HUNGARY (LATE 1950s – 1960s.)

The article is devoted to the characteristics of economic reforms in the Hungarian People's Republic carried out in the late 1950s-1960s by representatives of the reformist wing of the Hungarian Socialist Workers' Party (HSWP) under the leadership of J. Kadar. It is noted, in particular, that the ultimate success of the ruling communist regime was the economic reform, the main provisions of which came into effect on January 1, 1968, having received the name "a New economic mechanism." The reform anticipated the transition from a centralized directive-planning system to an indicative one, i.e., the elements of market-based relations were introduced along with the existing socialist planned

economy. As the study pointed out, liberal transformations in Hungary resulted from J. Kadar's policy of consolidation and social harmony after the revolutionary events of 1956, and their goal was primarily to increase the population's welfare. Both the best Hungarian economists and political figures took an active part in developing essential reforms under the chairmanship of the Secretary of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party Rezső Nyers, Prime Minister Jenő Fock, Vice Prime Minister Lajos Fehér. It is emphasized that the economic reforms in the Hungarian People's Republic brought the following changes: mandatory planning tasks were canceled, material incentives appeared, pricing practices changed, liberalization of agriculture took place, and small-scale production with the simultaneous functioning of large cooperative farms originated. Based on the developed scientific material, it was concluded that the most significant successes were in agriculture. However, after the events in Czechoslovakia in 1968, the liberal changes in Hungary, which destroyed the directive management system, caused dissatisfaction among the communist leaders of the countries of the socialist camp and in the Kremlin. There were also many opponents of reforms in the Political Bureau of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party and in the party-state apparatus, which ultimately led to the collapse of the New economic mechanism in 1972–1973. Based on the analysis of specialized domestic and foreign publications, the author points out that the amount of scientific literature on the studied issues in modern Ukrainian historical science is insufficient.

Keywords: *economic reforms, New economic mechanism, Hungary, HSWP.*